

POZOROVÁNÍ

Je to jedna z nejstarších diagnostických metod, uplatňovaná již významnými pedagogy minulosti – J. A. Komenským, J. J. Pestalozzi, A. S. Makarenko, L. N. Tolstoj, M. Montessori... Ve školní praxi má pozorování významné místo, protože umožňuje pozorovat žáka v běžných podmínkách výchovně vzdělávacího procesu.

“Pozorování jako metoda pedagogické diagnostiky je proces systematického sledování a zaznamenávání projevů dítěte (i učitele) s cílem rozhodnout o optimálním vedení dítěte. Není omezeno na školní třídu, probíhá všude, kde dochází k interakci s dětmi a dospělými, kde se dítě nějakým způsobem projevuje. (Zelinková, 2001)¹

Pozorování vnímáme jako cílevědomé, plánovité a soustavné vnímání výchovných jevů a procesů, které směřuje k odhalování podstatných souvislostí a vztahů, které jsou předmětem zkoumání. (Gajdošová, 1996)²

Pozorování je zaměřeno na takové projevy dítěte, které lze vidět, slyšet, měřit. Představuje sledování činnosti žáka, jeho chování a vyhodnocení. Můžeme říci, že chování je pozorovatelným produktem určitých charakteristik individua nebo procesu, který probíhá uvnitř individua. Chování je také reakcí na bezprostřední jevy v daném prostředí. Na základě chování vyvozujeme soudy závěry, které jsou přesnější, je-li diagnostik pro práci vhodně připraven. Pozorování je nutné provádět dlouhodobě, systematicky a je vhodné ho skloubit s dalšími diagnostickými metodami.

Příklad diagnostické rozvahy učitele:

Dítě odmítá pracovat v hodinách českého jazyka. Do výuky se nezapojuje, ruší.

Učitel může vyvodit závěr: „dítě je líné, neudrží pozornost, nemá zájem o činnosti v předmětu.“

Jde o obecný a povrchní závěr, který vyžaduje upřesnění a doplnění na základě další diagnostické činnosti. Uvažování učitele by mělo jít následujícím směrem:

- Chová se takto dítě stále nebo jde o jistý časově omezený úsek?
- Jak se chová a jaký zájem má o výuku jiných předmětů?
- Rozumí danému učivu, stačí na úkoly, které mu jsou předkládány?
- Kdy se podobné chování objevilo?
- Jak se chová doma a jak se vyjadřuje o hodinách mateřského jazyka?..

V literatuře můžeme najít různé přístupy ke klasifikaci pozorování. Pro naše účely rozlišíme pozorování podle následujících kritérií:

- 1) Délka trvání
 - Krátkodobé (Co dnes Jirku v hodině zaujalo?)
 - Dlouhodobé (longitudinální) (O co projevuje Jirka zájem z dlouhodobého hlediska?)
- 2) Osoba provádějící pozorování
 - Introspekce - sebepozorování
 - Extrospekce – pozorování jiných

¹ ZELINKOVÁ, O. Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program. Praha: Portál, 2001. 207 s.28.

² GAJDOŠOVÁ, L.; ŠATÁNEK, J. *Otázky poznávání osobnosti žiaka a školském triedy*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1996. 61 s. ISBN 80 – 88825 – 81 – 4.

- 3) Účast při pozorování
 - Přímé (vlastní)
 - Nepřímé (nevlastní) – ze záznamu
- 4) Počet pozorovaných osob
 - Individuální (Pozoruji jednoho žáka – Marii při práci ve skupině)
 - Skupinové (Pozoruji celou skupinu žáků při práci)
- 5) Zaměřenosti pozorování
 - Dílčí (Jakým úchopem žák drží tužku? Jaká je pozornost žáka ve výuce?)
 - Celkové (Jak se projevuje žák o přestávkách? Jaká je úroveň grafomotoriky žáka?)
- 6) Zásahy do pozorování
 - Přirozené (volné) (Děti se rozdělí dle vlastního rozhodnutí do skupin)
 - Navozené (řízené) (Určím tři žáky, kteří si volí ostatní do svých skupin)
- 7) Přípravenost pozorování
 - Strukturované – stanovíme druhy jevů, kategorie, které budeme sledovat. Připravíme si pozorovací nástroj – systém. Obsahuje pozorované jevy, pravidla identifikování těchto jevů, záznamu a vyhodnocení. Jde o rozčlenění pozorované reality na předem stanovené kategorie.
 - Nestrukturované – pozorování spontánní činnosti v dané situaci bez přípravy pozorovacího systému.

Požadavky na pozorování

- 1) **Stanovit si cíl a předmět pozorování**

Cílem pozorování je objektivní poznání osobnosti žáka. Určit cíl pozorování, znamená provést určitý výběr, co chceme konkrétně pozorovat. Cíl by měl být jednoznačně vymezen.
- 2) **Stanovit si podmínky, za nichž pozorování proběhne a délku pozorování**

V jakých situacích, předmětech, činnostech a jak dlouho budeme pozorování provádět. Promyslet umístění pozorovatele (nejlépe např. roh učebny).
- 3) **Zvolit si způsob záznamu pozorování (pozorovací arch, karty, konkrétní techniku, škály, deník, lístečky, ...)**

Promyslet si pozorované jevy – kategorie. Při strukturovaném pozorování si vytvořit záznamový arch či jiný nástroj. Rozmyslet, zda půjde o zaznamenávání trvání kategorií nebo výskytu kategorií při strukturovaném pozorování.
- 4) **Provést pozorování, záznam výsledků pozorování**
- 5) **Analýza získaných záznamů**
- 6) **Interpretace výsledků, formulování diagnózy, edukativních opatření a prognózy.**

Důsledně se vyhýbat subjektivismu a chybám při diagnostikování.
- 7) **Sebereflexe své diagnostické činnosti**

TECHNIKY POZOROVÁNÍ

Pedagogický deník

Deník, který se pedagog vede a provádí do něj buď pravidelně či podle potřeby záznamy k jednotlivým žákům.

Pozorovací archy

Mapa třídy

Je to schéma rozmístění žáků ve třídě. Někdy se do mapy zakresluje i nábytek, který je v učebně.

Dá se do ní zaznamenat např.:

- Frekvence komunikace učitele s jednotlivými žáky (při každé komunikaci učitele s žákem se na jeho lavici udělá čárka). Určí se tím **zóna dominantní aktivity** učitele.
- Pohyb učitele a žáků ve třídě během vyučování. Výsledkem je přehled drah učitele a jednotlivých žáků. Je možno vyvodit hlavní dráhy.
- Individuální pomoc učitele žákům – míra individuální pomoci a péče o určité typy žáků.

Arch na záznam činnosti učitele a žáka

Zaznamenává se do něj výskyt jednotlivých činností čárkou. Př. H. Kantorkové (1987).

Pozorovaná činnost:

Škola:

Třída:

Jméno učitele:

Předmět:

Obsahová náplň:

Datum:

Vyučovací hodina:

Pozorování provedl:

Učební činnost žáků	Frekvence
<i>Vyjmenování a popis faktů</i>	////////
<i>Vyjmenování a popis procesů a způsobů činnosti</i>	//
<i>Reprodukce definic, norem, pravidel</i>	///
<i>Třídění</i>	
<i>Srovnávání a rozlišování</i>	
<i>Zjišťování vztahů mezi fakty (vliv, způsob, příčina)</i>	
<i>Dokazování a ověřování</i>	//
<i>Rozbor a skladba (analýza a syntéza)</i>	/

Pozorovací systémy

Jsou komplexními nástroji pro práci pozorovatele. Obsahují podrobný popis pozorovaných kategorií jevů, způsob jejich identifikace, záznamu a vyhodnocování.

Pozorovatel identifikuje **jevy stejných vlastností – kategorie**. Např. „učitel chválí“ „žák odpovídá.“

Charakter kategorií:

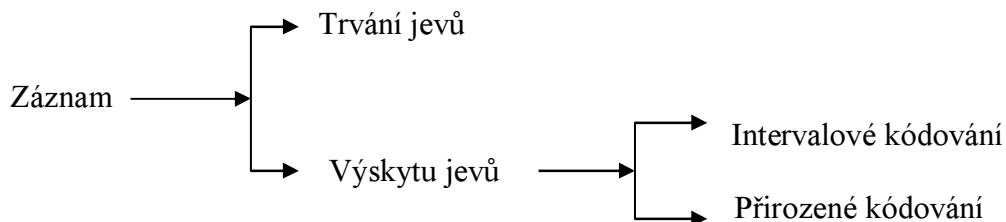
- Kognitivní – „učitel vysvětluje učivo“, „klade otázku na faktografické poznatky“...
- Afektivní – postoje, zájmy, pocity „učitel chválí dítě“, „učitel obviňuje žáka“
- Psychomotorické – „učitel stojí u tabule“, „žák pracuje s pomůckami“

Zaznamenávání trvání kategorií: měří se délka činností. Pozorovatel má stopky v ruce a zaznamenává délku každé vymezené činnosti - kóduje. Např. zjišťování časových snímků, zjištění trvání otázek a odpovědí ve vyučovací hodině, zjištěné délky komunikace učitele a žáků..)

Zaznamenávání výskytu kategorií: pozorovatel udělá čárku vždy, když se vyskytne daný jev- kóduje.

Intervalové kódování: Je určen časový interval, v němž pozorovatel zapíše kód. Nejnižší používaný interval je 3 sekundy. Při každé třetí sekundě zapíše pozorovatel kód kategorie, která se právě vyskytuje. Používá se také interval 5, 10, 15 sekund. Zvolený interval ovlivňuje hustotu záznamu. Je možné kódovat rovněž jen části vyučovací hodiny, např. prvních 5 minut..

Přirozené kódování: Zápis se děje podle přirozeně se vyskytujících kategorií.

Flandersův systém na pozorování komunikace ve třídě³

Obsahuje deset kategorií jevů, je tedy snazší než systém Bellackův zaměřený na interakci mezi U a Ž (54 znaků). Jeho použití je vhodné při frontálním vyučování, nehodí se při výuce skupinové nebo individuální. Poskytuje hrubý obraz o činnosti žáka, ale poměrně podrobný obraz o činnosti učitele. Systém vyšel z teorie o přímém a nepřímém vlivu učitele. Přímý vliv učitele redukuje žakovu volnost a spontánnost a přináší horší vyučovací výsledky. Naopak nepřímý vliv učitele vede ke zvýšení žakovy volnosti, iniciativy a přináší lepší výsledky.

Při použití této techniky se celý pozorovaný úsek rozdělí na kratší časové úseky (např. třísekundové intervaly). Pozorovatel sleduje průběh vyučovací hodiny a každou třetí sekundu kóduje činnost učitele a žáků pomocí uvedených deseti kategorií. Výsledkem činnosti pozorovatele je posloupnost numerických kódů, které popisují výskyt jednotlivých kategorií činností. Např. záznam⁴ 4-8-7-6-8-2, odpovídající 18 sekundám říká, že učitel položil otázku, vyvolaný žák odpověděl, ale odpověď byla chybná a učitel ji zamítl. Potom dal učitel žákovi pokyn ke zpřesnění odpovědi, žák znovu odpověděl a učitel odpověď schválil.

Řeč učitele	1. Akceptuje žakovy city
	2. Chválí a povzbuzuje
	3. Akceptuje žakovy myšlenky nebo je rozvíjí
	4. Klade otázky
	5. Vysvětluje
	6. Dává pokyny nebo příkazy
	7. Kritizuje nebo prosazuje vlastní autoritu
Řeč žáka	8. Odpovídá
	9. Hovoří spontánně
10. Ticho. Pauzy. Zmatek. Nesrozumitelná komunikace.	

Způsob kódování:

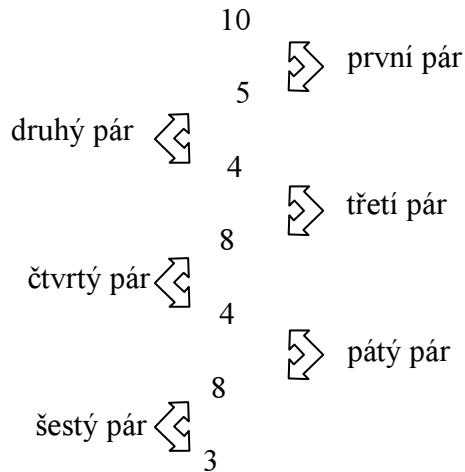
Pozorovatel zapisuje čísla do zjištěných kategorií (kódy) do sloupců za sebou. Např.

10
5
4
8
4
8
3

Takto se získá dlouhá řada čísel. Aby se s údaji lépe pracovalo, čísla se přenesou do tabulky - do čtvercové (interakční) matice ($n=m=10$). Přitom se čísla spojují ve dvojicích:

³ GAVORA, P. Úvod do pedagogického výzkumu. Brno: Paido, 2000. s. 186-189.

⁴ CHRÁSKA, M. *Metody pedagogické diagnostiky*. Olomouc: UP Olomouc, 1988. s. 11-12.

Záznam v matici se dělá namísto protnutí prvního a druhého čísla páru. První číslo páru se vždy týká řádku, druhé číslo sloupce matice.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1										
2										
3										
4								/		
5				/						
6										
7										
8			/	/						
9										
10					/					

Z matice můžeme zjistit:

- Výskyt jednotlivých kategorií (frekvenční analýza), která kategorie je nejvíce a nejméně zastoupena?
- Jaká je proporce učitelovy řeči? (součet frekvence kategorií 1 až 7 dělený součtem frekvence kategorií 1 až 9)
- Jaká je proporce řeči žáka? (Součet frekvence kategorií 8 až 9 dělený součtem frekvence kategorií 1 až 9)
- Jaká je posloupnost, pořadí kategorií (sekvenční analýza) apod. ?
- Jaká je proporce vysvětlování učitele vzhledem k jiným kategoriím? (Součet frekvence kategorie 5 dělený součtem frekvence kategorií 1 až 7)
- Jaká je frekvence kategorií „nepřímého působení“ učitele vzhledem k „přímému působení“? (Součet frekvence kategorií 1 až 4 dělený součtem frekvence kategorií 5 až 7).

Protokol

Zásady zhotovování protokolu vyučovací hodiny (J. Mareš, P. Gavora, 2000)⁵

Je grafickým přepisem zvukového záznamu vyučovací hodiny. Skládá se ze sloupců (počítaných zleva doprava) a řádků (počítaných shora dolů). Píše se strojem nebo počítačem s řádkováním č. 2.

Do prvního sloupce se vpisuje pořadí řádků. Řádky se počítají průběžně od prvního na první straně protokolu po poslední na poslední straně. Vpisuje se jen číslo každého pátého řádku.

Do druhého sloupce se vpisuje původce činnosti ve vyučovací hodině. Označuje se symboly: učitel U, žák- Ž, žáci – ŽŽ, jiná osoba – X, jiné osoby – XX. Je-li jiná osoba identifikovatelná (rodič, ředitel..), uveďte se ještě ve 4. sloupci osobní identifikace do závorky.

Do třetího sloupce se píše znění verbálního projevu účastníků. Projev každého dalšího účastníka se napíše vždy do nového řádku. Do řádků se vpisuje autentický, doslovný verbální projev, včetně chybných tvarů a nedokončených vět a slov. Součástí zápisu jsou i citoslovce. Číslice se vypisují slovem. Jevy váhání se označují znakem ééé. Neukončené slovo nebo věta se označují pomlčkou. Pauzy ve verbálním projevu delší než 3 sekundy se označují znakem ... Nesrozumitelný verbální projev se označuje N. Simultánnost verbálního projevu dvou nebo více lidí se označuje znaky //.

Do čtvrtého sloupce se vpisuje popis jiné než hlasité verbální činnosti (neverbální, tichá verbální (psaní a tiché čtení). (Např. vstávání, rozdávání sešitů..)

	U:	Tak a nyní budeme číst. Otevřete si učebnice na ...	
220	ŽŽ:	straně třicet osm, cvičení šest.	(listují v učebnici)
	U:	Marku, čti!	
	Ž:	Ééé Když jsme přišli domů, rodiče nebyli	
		nebyli	
225	Ž:	Doma	
	U:	Výborně a nyní to dáme do budoucího času. Všich-,	
		všichni dohromady!	
	ŽŽ:	N	
	U:	Dobře, nyní další větu... Co je?	(vstupuje cizí žák)
230	X:	Donesl jsem třídní knihu.	
	U:	Děkuji... Kde jsme přestali? Tak už zvoní...	(zvoní)
		Uvidíme se ve čtvrtek, že? Nashledanou.	
	ŽŽ:	Nashledanou.	(vstávají)

⁵ GAVORA, P. Úvod do pedagogického výzkumu. Brno: Paido, 2000. s. 172-173.

Záznamy o žákovi

Jedná se o samotný list pro každého žáka s možnými údaji:

- 1) Základní údaje o žákovi – doplňující informace uvedené v úředních dokumentech.
- 2) Chronologický záznam konkrétních typických projevů, činů a jiných faktorů žákova chování. Možná podoba:

Datum:	Pozorovaný jev	Pravděpodobné příčiny	Pedagogické opatření	Výsledek

Denní záznamy -drobné lístečky s poznámkami z pozorování, které soustřeďují do krabiček, šuplíků... a postupně vyhodnocují.

Rating v pedagogickém pozorování – použití škál

Posuzovací škála je „systém, který je nástrojem kvantifikace pozorovaných kvalitativních jevů.“⁶

Jde o použití určité stupnice k posouzení míry kvalitativních jevů. Při pedagogických pozorováních se nejčastěji používají škály:

- 1) **Kategoriální** – posuzovateli se předkládá několik uspořádaných kategorií, z nichž má vybrat tu, která nejlépe vystihuje posuzovanou vlastnost.

Např. stále – velmi často – často – občas – nikdy – N

- 2) **Numerické** – pozorovatel má k posouzení řadu čísel, která odpovídají různým mírám posuzované vlastnosti s cílem vybrat jedno číslo. Vedle čísel se uvádějí často i popisy. Z kategoriální obdržíme numerickou škálu, jestliže před označení kategorií dáme číslo.

- 3) **Číselné škály** mohou být jednostranné (řada čísel od maxima po minimum) a bipolární. Doporučují se škály 3, 5, 7 stupňové

➤ Např. 1 – 2 – 3 – 4 – 5 – N

➤ Pasivní 1 – 2 – 3 – 4 – 5 aktivní - N (bipolární)

➤ Posuzovaný žák je v hodinách matematiky:

Velmi aktivní 1 2 3 4 5 6 7 velmi pasivní

➤ 1 2 3 4 5
velmi oblíbený oblíbený ani obl. ani neobl. neoblíbený velmi neoblíbený

velmi obtížný obtížný ani snadný ani obt. snadný velmi snadný

➤ Je ztrpklý?

1 2 3 4 5 N
vždy obvykle někdy málokdy téměř nikdy

- 4) **Grafické** – hodnocení je vyjádřeno názorně, nejčastěji na přímce. Používají se v poloze vodorovné, svislé.

Porovnávací bodování

Jednotlivé žáky posuzujeme v sledovaných projevech. Sledujeme buď frekvenci nebo intenzitu výskytu daných projevů. Je vhodné ohodnotit nejdříve nejtypičtější žáky, kterým můžeme přiřadit ohodnocení s jistotou a pak ohodnotit ostatní, které porovnáваме s žáky již ohodnocenými.

	Kázeň	Snaha	Pečlivost	Soustředění
Anežka	3	3	2	2
Jakub	5	4	3	4
Karel	4	4	3	3
Marie	2	3	3	2
Vendulka	3	3	4	3

⁶ SKALKOVÁ, J. Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu. Praha: SPN, 1983.

- 1 – velmi nízký stupeň projevu osobnosti
- 2 – nízký stupeň projevu osobnost
- 3 – průměrný stupeň projevu osobnosti
- 4 – nadprůměrný stupeň projevu osobnosti
- 5 – velmi vysoký stupeň projevu osobnosti

Náměty na pozorování:

1. Rozmyslete si cíl a předmět pozorování

- ☉ Zvolte si libovolný způsob záznamu a vyhodnoťte
- ☉ Poříd'te si volný záznam nestrukturovaného pozorování
- ☉ Poříd'te si záznamový arch na pozorování
- ☉ Pracujte ve dvojici: jeden volný záznam, druhý pozorovací arch. Proveďte srovnání.
- ☉ Proveďte každý záznam do pozorovacího archu a srovnajte výsledky.
- ☉ Vyhodnoťte získaná data, interpretejte výsledky, stanovte diagnózu, návrh opatření.